

Міжнародні економічні відносини
європейських країн

Ірина ПІДОРИЧЕВА

**ПІСЛЯВОЄННЕ ВІДНОВЛЕННЯ ЄВРОПИ:
ДОСВІД ТА УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ**

Резюме

Проведене дослідження присвячено проблематиці відновлення країн після воєн і військових конфліктів. Вивчено європейський досвід реструктуризації економіки після Другої світової війни. Основну увагу приділено аналізу післявоєнних Плану модернізації та переоснащення Франції, який отримав назву Плану Монне, та Програми відновлення Європи, більш відомої як План Маршалла. Для України план відновлення французької економіки становить інтерес через схожість проблем і викликів, які виникли у Франції в 1946 р. та сьогодні в Україні. Розкрито методи і підходи, які застосували французькі експерти для модернізації своєї країни, визначено ризики, з якими вони зіткнулися під час реалізації Плану Монне. Підкреслено прогресивність та з'ясовано особливості Плану Маршалла, за яким здійснювалася реструктуризація післявоєнної Європи. За результатами узагальнення та систематизації європейського досвіду сформовано пропозиції щодо можливостей його адаптації до умов сучасної України. Обґрунтовано, що відбудова нашої держави має базуватися на структурних трансформаціях, переході від аграрно-сировинного типу економіки до індустріально-інноваційного через формування сучасної високотехнологічної, цифровізованої промисловості на засадах Індустрії 4.0. Підкреслено, що Україна сама має виступити з такою ініціативою перед міжнародними партнерами, якщо хоче уникнути долі посередньо-

© Ірина Підоричева, 2022.

Підоричева Ірина, доктор економічних наук, завідувач сектору проблем інноваційно-інвестиційного розвитку промисловості, Інститут економіки промисловості НАН України, Київ, Україна.
ORCID: 0000-0002-4622-8997 Email: pidoricheva@nas.gov.ua

го існування аграрної країни. У такому разі вирішальне значення матиме чітка та незламна позиція національної еліти в обстоюванні національних інтересів та права Української держави на інноваційний розвиток і членство в ЄС. Принциповим є вирішення питання щодо надання Україні фінансової допомоги на грантовій основі як умови забезпечення стійкості її післявоєнного економічного зростання. Для цього наша держава має забезпечити прозорість використання міжнародної допомоги, недопущення корупції та нецільового витрачання іноземних коштів.

Ключові слова

Післявоєнне відновлення країн; План Монне; План Маршалла; реструктуризація; модернізація; повоєнне економічне зростання; структурні трансформації; інноваційний розвиток.

Класифікація за JEL: N40, N56, O14, O38.

18 джерел літератури.

Вступ

Російська військова агресія проти України триває, але всі експерти одностайно закликають планувати відновлення української економіки вже сьогодні. У цьому контексті доцільно згадати та проаналізувати, як після Другої світової війни відновлювалися Європа і Франція.

Для України план відновлення французької економіки після Другої світової війни становить інтерес через схожість проблем і викликів, які виникли у Франції 1946 р. та сьогодні в Україні. Звісно, він не може бути в усіх деталях перенесений на український ґрунт, але до цього ніхто й не прагне. Нині ми живемо в зовсім іншій світовій економіці, іншому світі, який з середини минулого століття пройшов через дві промислові революції, а сьогодні перебуває в процесі переходу до Четвертої промислової революції, принципово

відмінної від двох попередніх (Amosha et al., 2021). Водночас нас цікавлять методи й підходи, які застосовували європейські країни для ефективного післявоєнного відновлення економіки, що можна використати або врахувати в Україні.

Огляд літератури та постановка проблеми

Дослідженню процесів реструктуризації економіки після воєн і військових конфліктів, зокрема європейських країн після Другої світової війни, присвячено чимало глибоких наукових праць. Так, Е. Райнерт у праці (Reinert, 2019) обґрунтовує, що усі багаті сьогодні європейські країни використовували для післявоєнної відбудови своїх економік одну стратегію – вони відмовлялися від сировинної орієнтації на користь переробної промисловості та обов'язково проходили через період, коли емуляція – бажання та прагнення зрівнятися або перевершити – була їх головним пріоритетом. Зокрема, «Німеччину врятувала, – зазначає він, – виробнича стратегія, свідомий розвиток торгівлі та промисловості, відокремлених від сільського господарства і виробництва сировинних матеріалів» (Reinert, 2019). На його переконання, План Маршалла (план реіндустріалізації післявоєнної Європи) – це найбільш успішний проект розвитку в історії людства з огляду на кількість країн, яким за його допомогою вдалося вибратися з бідності (Reinert, 2019).

На прогресивність та важливість Плану Маршалла для відбудови Європи також вказує Т. Джадт (Judt, 2006). Дослідник зазначає, що найголовнішим досягненням Плану було блокування причин занепаду європейської економіки та її повернення у стан міжвоєнних років: дефіциту виробництва товарів, взаєморуйнівного протекціонізму і занепаду торгівлі (Judt, 2006).

Європейське післявоєнне економічне зростання, яке тривало аж до 1973 р., вивчає Б. Айхенгрін. Він стверджує, що основними складовими дива європейського зростання у цей період були значні обсяги інвестицій та збільшення експорту, а також внутрішні й міжнародні домовленості, у т. ч. створення Європейського платіжного союзу й Європейського об'єднання вугілля та сталі, які вирішували проблеми міждержавної співпраці (Eichengreen, 1994).

М. Келлі вважає, що одним із найбільш успішних в історії прикладів усунення наслідків війни є метод післявоєнної відбудови Франції. Зокрема, дослідник підкреслює ключову роль у цих процесах культурної та інтелектуальної перебудови французької національної ідентичності, зазначивши, що потужний суспільний консенсус щодо відновлення національної ідентичності у 1944–1947 рр. багато в чому допоміг забезпечити майбутнє процвітаючої сьогодні Франції (Kelly, 2008).

Причини швидкого післявоєнного відновлення Бельгії (1944–1960 рр.) вивчає І. Кассьєрс (Cassiers, 1994). Дослідниця переконана, що «бельгійське економічне диво» безпосередньо післявоєнного періоду пов'язане зі сміливими інституційними реформами у соціальній та монетарній сферах. Водночас зазначає, що у 1950-х рр. економічне зростання країни уповільнилося, що, на її думку, пояснюється оборонними витратами та відсутністю промислової реструктуризації.

У статті (Braun & Kvasnicka, 2014) аналізується, як масова імміграція мільйонів німецьких вигнанців до Західної Німеччини після Другої світової війни вплинула на структуру її економіки. Науковці вказують, що ця потужна міграційна хвиля багато в чому обумовила швидке економічне відродження та формування високопродуктивної промисловості Західної Німеччини.

Категорію «ключових працівників» (key workers) як елементу соціально-економічної стійкості територій вивчає М. Рако (Raco, 2006). На основі архівних досліджень він аналізує, як державні програми підтримки ключових працівників вплинули на вирішення економічних проблем післявоєнного періоду у Великобританії, а також доходить висновку, що ці програми сприяли цільовому формуванню різних класів фахівців і робітників необхідної кваліфікації.

Водночас, незважаючи на наявність значного наукового доробку з вивчення досвіду післявоєнного відновлення Європи, цей напрям дослідження в умовах формування нової історичної реальності, зумовленої широкомасштабним військовим вторгненням РФ на територію незалежної України, потребує подальших наукових розвідок.

Мета статті – узагальнити та систематизувати досвід відновлення Європи після Другої світової війни, розкрити методи й підходи, які застосували європейські країни, зокрема Францію, у справі модернізації та реструктуризації післявоєнної економіки, та сформулювати на цій основі пропозиції щодо можливостей адаптації європейського досвіду до умов сучасної України.

Методи дослідження

У процесі дослідження застосовано загальнонаукові методи теоретичного аналізу: логіки та історичної періодизації, порівняння, узагальнення та систематизації. Дослідження базується на положеннях неошумпетерівської економічної школи, яка на чільне місце ставить структурні зміни в економіці, що здійснюються завдяки інноваціям, та інституціональній теорії, спирається на теоретичні напрацювання та практичний європейський досвід щодо вирішення проблеми ефективної відбудови та структурної трансформації післявоєнної економіки.

Результати дослідження

Програма відновлення повоєнної Європи

Після Другої світової війни європейські країни, зокрема Німеччина, перебували у скрутній соціально-економічній ситуації. У травні 1945 р., одразу після капітуляції Німеччини, до неї було застосовано *План Морґентау*, який запропонував міністр фінансів США Генрі Морґентау і схвалила антигітлерівська коаліція ще у 1943 р. Суть його полягала в тому, щоби повністю ліквідувати промисловість Німеччини, аби убезпечити світ від нового німецького замаху, та перетворити її на сільськогосподарську країну. Однак вже через рік стало зрозуміло, що тотальна деіндустріалізація країни призводить до серйозних економічних проблем, у тому числі – до зниження продуктивності в сільському господарстві. Експрезидент США Генрі Гувер, відряджений в Німеччину для з'ясування причин економічних проблем, що накопичувалися в країні, зробив за підсумками своєї роботи невтішний висновок: післявоєнну Німеччину неможливо перетворити у сільськогосподарську країну без знищення або вивезення з неї усього її населення (Reinert, 2019). Тобто наслідки деіндустріалізації німецької економіки були настільки руйнівні, що поставили під загрозу навіть продовольче самозабезпечення населення країни. Тож від Плану Морґентау довелося відмовитися.

Водночас стало зрозуміло, що не лише Німеччина, а й інші європейські країни не впораються самотужки з післявоєнним відновленням. Американський держсекретар Джордж К. Маршалл з цього приводу зазначив: «Справа в тому, що потреби Європи в найближчі три-чотири роки в іноземній їжі та інших основних продуктах – переважно з Америки – настільки перевищують її нинішню платоспроможність, що вона має отримати суттєву додаткову допомогу або зіткнутися з економічними, соціальними та політичними проблемами дуже серйозного характеру» (The Editors of Encyclopaedia Britannica, 2021).

Оцінивши масштаби руйнувань внаслідок війни, розуміючи та будучи схвильованими вразливістю західноєвропейських країн перед радянським експансіонізмом, США виступили з ініціативою надати економічну та політичну допомогу Європі щодо її відновлення та збереження демократичних цінностей. Президент США Гаррі С. Трумен зазначив, що США «не допустять перетворення Європи на зону депресії та легку здобич для комунізму» (Монне, 2000). Офіційно про свої наміри США заявили у червні 1947 р., коли Дж. К. Маршалл у промові в Гарвардському університеті запропонував європейським країнам самим розробити програму реконструкції Європи за сприяння США. «Я думаю, – сказав він, – що ініціатива має виходити від Європи.

Роль Америки буде полягати в тому, щоб надати дружню допомогу у розробці європейської програми, а потім підтримати її виконання настільки, наскільки це буде необхідно» (Монне, 2000). Ця промова ознаменувала офіційний початок *Програми відновлення Європи* (*European Recovery Program*) (далі – Програма), названої на його честь *Планом Маршалла*.

Європейська реакція на пропозицію Дж. К. Маршалла була швидкою та позитивною. Спочатку допомога була запропонована майже усім європейським країнам, у тому числі Радянському Союзу, але останній відмовився від участі у ній через несумісність основних її положень з принципами закритої радянської економіки. Під тиском Радянського Союзу від американської допомоги також відмовилися його країни-сателіти. У результаті цього 16 із 22 запрошених європейських країн прийняли пропозицію США, усі вони – Австрія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Західна Німеччина, Ірландія, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Франція, Швеція, Швейцарія – отримали допомогу за Планом Маршалла (The Editors of Encyclopaedia Britannica, 2021).

Конгрес США санкціонував створення Програми, а Г. С. Трумен підписав її у квітні 1948 р. *Концепція Програми принципово відрізнялася від умов надання попередньої фінансової допомоги США у відбудові Європи*. По-перше, країни самі мали вирішити, чи приймати американську допомогу і як її використовувати. По-друге, Програма зобов'язувала європейські уряди самостійно планувати і визначати майбутні потреби в інвестиціях. Вони мали навчитися вести переговори і домовлятися між собою та із США з метою розвитку багатосторонніх торговельно-економічних відносин. Програма також передбачала розвиток співпраці між урядами, підприємствами й профспілками щодо планування збільшення обсягів виробництва та умов, які можуть цьому сприяти. По-третє, Програма не була звичайним фондом для фінансування надзвичайних ситуацій, це була програма стратегічного відновлення та зростання Європи. По-четверте, суми допомоги на той час були дуже великі. США витратили на її реалізацію близько 13 млрд дол.: на початку ХХІ ст. План Маршалла коштував би близько 201 млрд дол. (Judt, 2006). І це при тому, що руйнівний вплив війни був не настільки тотальний, як прогнозували. Наприклад, у Рурському регіоні, де була найбільша кількість бомбардувань, дві третини всіх заводів та обладнання були неушкоджені (Judt, 2006).

Майже уся фінансова допомога (більше 90%) надходила у формі грантів і лише решта – у формі кредитів (The Editors of Encyclopaedia Britannica, 2021; History.com Editors, 2020; National Archives, n.d.; Library of Congress, n.d.). Пріоритет щодо її отримання мали великі промислові держави (Великобританія і Франція), оскільки вважалося, що модернізація саме цих країн матиме позитивне значення для відновлення всієї Європи. Цим двом країнам було надано найбільші суми в абсолютному виразі. Менший

розмір допомоги у розрахунку на душу населення отримали союзники Німеччини (Італія) та країни, які зберігали нейтралітет (насамперед Швейцарія).

Франція, зокрема, після Другої світової війни була дуже виснажена. Але невідомо, наскільки економічно слабкою вона була напередодні війни. Так, продуктивність праці французького працівника була в 3 рази нижча, ніж американського і в 1,5 разу менша, ніж англійського. Один французький селянин забезпечував сільськогосподарською продукцією п'ятьох споживачів, а американський – п'ятнадцять. Середній вік машин у французькій промисловості становив 25 років, а в США – 5-6, у Великобританії – 8-9 років, де машин було вдвічі більше. Доволі показовим є той факт, що в 1945 р. найбільш сучасним підприємством Франції було металургійне підприємство, яке побудували німці в 1906 р. в Лотарингії (Монне, 2000). Бездіяльність і збереження несприятливої динаміки ситуації в економіці країни загрожувала остаточним її занепадом і вимагала невідкладних дій.

Було вирішено готувати **План модернізації та переоснащення Франції** (*Plan de Modernisation et d'Équipement*) (далі – План), головним ініціатором і куратором підготовки якого був відомий французький політичний діяч, економіст і дипломат Жан Монне (за цим ім'ям його названо **План Монне**). Свій План реконструкції Франції у грудні 1945 р. Ж. Монне надав Шарлю де Голлю (на той час Голові Тимчасового уряду Французької республіки та майбутньому Президенту Франції) і невдовзі для його детальної розробки було створено Генеральний комісаріат, який очолив Ж. Монне (Judt, 2006).

Лідерські якості, харизма і патріотизм Жана Монне відіграли вирішальну роль для модернізації Франції. Він взяв на себе дуже складну та відповідальну місію. Причому головна її складність, як не дивно, полягала не в підготовці Плану, хоча, звісно, це було дуже непросте завдання, а в тому, щоб не допустити надмірного втручання чиновників у цей процес. На переконання Ж. Монне, в реалізації Плану мали брати участь тільки найкращі та найбільш досвідчені у своїй сфері фахівці, які мали «горіти» своєю справою, бути підприємливими та активними. План і команду, яка ним займалася, він уявляв як своєрідну надбудову над усіма іншими державними структурами, що підзвітна прямо прем'єр-міністру країни (Монне, 2000).

На перших етапах роботи над Планом було складно вирішити питання щодо визначення *пріоритетних галузей*, які мали отримати цільову підтримку та надалі дати імпульс розвитку національного виробництва по всій країні. Розробники Плану обмежилися двома галузями, від яких залежали перспективи відродження країни загалом – вироблення енергії та виробництво сталі. Водночас інші галузі також потребували уваги, а оскільки інформації щодо їх реального стану не вистачало і можливості їхнього розвитку, фактично, залежали не від міністерств, а від реальних підприємств, їхніх директорів, інженерних, робітничих кадрів і профспілок, то було вирішено створити в кожній галузі групи з представників усіх зацікавлених сторін – так звані *комісії з модернізації*.

Кожна комісія могла формувати підкомісії для дослідження вузьких питань. Діяльністю комісій керували Ж. Монне як генеральний комісар Плану та його служба. Вони випускали директиви, стежили за процесом, координували взаємодію комісій, аби кожна з них враховувала потреби та обмеження інших галузей. Комісар Плану відповідав за комплексність робіт у різних сферах і був підзвітний прем'єр-міністру країни. У відносинах з міністерствами він виконував роль постійного представника прем'єр-міністра, а отже, мав широкі повноваження, відповідно не було необхідності постійно узгоджувати свої дії з різними департаментами, завдяки чому весь процес відбувався доволі швидко.

Відповідно, працівники адміністративного апарату Плану, уникнувши бюрократичних перепон, мали змогу впливати на сукупність виконавчих органів влади. Штат співробітників апарату Плану був невеликим і складався з близько тридцяти осіб. В разі потреби інших фахівців та експертів залучали як консультантів. *Кінцевою метою діяльності апарату Плану було сформувати цілісне бачення ситуації, визначити пріоритетні сектори економіки, надати конкретні пропозиції щодо їх розвитку та поставити перед ними завдання на найближчу перспективу.*

Через рік після створення Генерального комісаріату, у січні 1947 р., французький уряд схвалив перший комплексний національний план модернізації Франції, спрямований насамперед на вирішення післявоєнної кризи в країні. Його суть зводилася до таких цілей:

1. Заручитися підтримкою народу у справі модернізації країни, подолання інертності минулих років і надолуження соціально-економічного відставання від інших країн. Це була ключова мета. Ж. Монне був переконаний, що відновити французьку економіку без активної участі у цьому процесі французького народу просто неможливо (Монне, 2000). Французький народ мав усвідомлювати свою роль та відповідальність у процесі виконання поставленого перед країною складного завдання.

2. Піднятися на рівень науково-технічної революції, від якого країна відстала ще до війни. У 1946 р. французька економіка стагнувала, водночас в інших країнах, які брали участь у війні, навпаки, спостерігався значний технічний прогрес, який виражався не просто матеріально, а й у свідомості народу, які прагнули відновити свої країни і нарощувати їхні сили (Монне, 2000). Метою Плану було подолання технічної та психологічної прірви, що утворилася між Францією та іншими країнами.

Науково-технічна революція та перебудова промисловості, яка мала здійснюватися на її основі, були визнані терміновою необхідністю, доки власники великого капіталу не вживуть заходів щодо збереження виробничого арсеналу, замість його технічної перебудови та оновлення.

3. Підвищити продуктивність праці та прагнути до повного використання наявних людських ресурсів.

4. Розвинути обсяги національного виробництва і зовнішню торгівлю у тих галузях і секторах, в яких позиції Франції найбільш вигідні.

У міжвоєнний та післявоєнний періоди французьке виробництво ледь могло задовольнити власні потреби, тому країні закуповувала за кордоном більше, ніж продавала. Внаслідок цього тривалий час Франція мала від'ємний торговельний баланс, третину імпорту вона покривала за рахунок відсотків капіталу, розміщеного за кордоном. Нарощення обсягів промислового виробництва та експорту мало стабілізувати економіку, знизити імпортозалежність товарного ринку, підвищити обсяги капітальних інвестицій.

Протягом 1946 р. у справі розроблення Плану як члени комісій, підкомісій, експерти, консультанти, взяли участь більше тисячі осіб, найбільш авторитетних у своїй сфері. Вони стали справжньою командою, дії яких спрямовував і координував Генеральний комісаріат. Ж. Монне зазначав, що без цієї керівної роботи, вони мали би лише різні ідеї без належних висновків, а без такої кількості учасників висновки комісій не проникли би до всіх верств населення (Монне, 2000).

За результатами роботи комісій та експертів, *пріоритетними галузями французької економіки*, що стали основою її модернізації на найближчі роки після закінчення війни, визначено такі: 1) вугільна промисловість; 2) виробництво електричної енергії; 3) чорна металургія; 4) будівництво; 5) транспорт; 6) сільськогосподарське машинобудування.

Для кожної з цих галузей було розроблено програми модернізації, обов'язкові для виконання органами влади у співпраці з підприємствами. Після цього одразу розпочалась реалізація конкретних проєктів, зокрема будівництво греблі в Донзер–Мондрагоні та заснування французької компанії чорної металургії «Юзінор» («Usinor»), власне, з них розпочалась масштабна модернізація промисловості та сільського господарства Франції. Для безперервного фінансування проєктів Плану було створено національний Фонд модернізації та переобладнання.

Реалізація Плану Монне здійснювалася за рахунок іноземних кредитів, переважно від США, оскільки в умовах платіжного дефіциту самотужки та швидко відновити свою економіку Франція не була спроможна. Тож американській стороні був представлений План з усіма розрахунками і прогнозами. Сторонам потрібно було домовитися не лише про значні суми кредитів на відновлення країни, а й визначитися щодо військових боргів за ленд-лізом. У результаті перемовини, по-перше, з США погодились списати більшу частину військового боргу Франції з розстроченням сплати його залишку на десятки років, практично без відсотків. По-друге, Франції надано кредит, який мав надходити частинами упродовж п'яти років і за транші потрібно було звітува-

ти кожного року, надавши докази ефективності витрачених коштів. Незважаючи на те, що сума кредиту не покривала всіх видатків і потреб, головне, чого домогалася Франція, – це започаткування фінансування Плану за домовленою схемою без зупинки.

Важливо було те, що позикові кошти мали витратити не на кінцеве споживання, надання послуг і будівництво житла, а тільки на ті проєкти, які здатні були запустити економіку, надати їй потужний імпульс. Це, однак, викликало соціальні невдоволення, страйки і протести серед населення.

Потрібно також зазначити, що через брак приватного капіталу усі великі проєкти у Франції фінансувалися державою. У таких умовах французький державний сектор стрімко розростається: післявоєнний французький уряд націоналізував банки, страхові компанії, комунальні служби, повітряний транспорт, шахти, промисловість боєприпасів, авіабудування і навіть, як зазначає Т. Джадт, концерн «Renault» як покарання його власнику за військову допомогу Німеччині. До травня 1946 р. п'ята частина усіх промислових потужностей Франції перебувала у державній власності (Judt, 2006). Націоналізовані підприємства потрібно було швидко відновлювати, нарощувати їхній експортний потенціал та здатність виробляти конкурентоспроможні товари, адже вже через декілька років Франція мала не лише самотужки підтримувати темпи економічного зростання, а й погасити зовнішній державний борг. Це був перший ризик реалізації Плану і ускладненням було те, що іноземні кредити у часовому проміжку не досягали того моменту, коли країна остаточно відновиться.

Другий ризик полягав у високому рівні інфляції через емісію грошей для покриття бюджетного дефіциту. Для вирішення цієї проблеми в апараті Плану було створено спеціальну балансову комісію, яка розробить рекомендації для збалансування зв'язків між виробництвом і споживанням. Оскільки ресурси були надто обмежені, а отже, наростити обсяги виробництва було практично неможливо, комісія була змушена знизити рівень споживання в країні шляхом девальвації франка, введення надзвичайного податку (частина цього податку спрямовувалася до Фонду модернізації та переобладнання) та запровадження інших соціально непривабливих заходів. Це дало змогу приборкати інфляцію. Проте проблему відродження французької промисловості не було вирішено: Франція, як і раніше, відчувала дефіцит продуктів і не забезпечувала себе найбільш необхідним. Далі проблеми країни вирішувалися в межах Плану Маршалла, відповідно до якого було розширено та адаптовано перший комплексний національний план модернізації Франції.

План Маршалла був націлений на відбудову міст і селищ, реконструкцію промислового і сільськогосподарського виробництва, інфраструктури, встановлення фінансової стабільності та усунення торгових бар'єрів між європейськими країнами для сприяння торговельно-економічним відносинам між цими країнами та США. Водночас він застосовував тимчасовий тарифний захист національної промисловості та встановлював жорсткі правила

щодо валютних операцій. Як зазначає Е. Райнерт, на його батьківщині, в Норвегії, реалізація цього плану призвела до заборони імпорту одягу до 1956 р., автомобілів для приватного користування – до 1960 р., він також суттєво обмежив грошові перекази за кордон (Reinert, 2019). Поряд з економічною відбудовою Європи План Маршалла також ставив за мету зупинити поширення комунізму на європейському континенті (History.com Editors, 2020).

Зрештою реалізація Плану Маршалла дала змогу досягти гарних результатів: Програма сприяла європейській індустріалізації, зокрема швидкому відновленню сталеливарної, машинобудівної та хімічної промисловості, стимулювала залучення великих інвестицій у Західну Європу, підтримувала розвиток демократичних урядів, позитивно вплинула на економіку самих США, створивши ринки для збуту американських товарів.

Незважаючи на це, після завершення Плану Маршалла вплив його на відновлення Західної Європи став предметом багатьох дискусій. Як зазначають експерти, звіти того часу свідчать про те, що на момент набуття ним чинності Західна Європа вже була на шляху до відновлення, тож Програма відновлення післявоєнної Європи лише прискорила ці процеси, а не була вирішальною у цій справі (History.com Editors, 2020). Таку думку можна як спростувати (прикладом Франції), так і знайти їй підтвердження в історії відбудови інших держав, зокрема Південної Кореї. Так, допомога, яка була надана США Південній Кореї після Корейської війни 1950–1953 рр., навіть перевищувала допомогу, надану Франції і Великобританії за Планом Маршалла, проте вона не принесла такого самого успіху, як в Європі. Справа в тому, що корейці насправді не мали що відроджувати. Аграрна країна без промисловості, майже без електрики з неосвіченим населенням, корумпованим державним апаратом, стагнуючою економікою, з засиллям олігархату не могла ефективно скористатися іноземною допомогою. Економічний підйом Південної Кореї розпочався на початку 1960-х рр. із приходом до влади військового уряду на чолі з Пак Чон Хі. Його лідерські якості, відданість справі, орієнтованість на суцільне викорінення корупції та олігархату, оздоровлення економіки, переформатування південнокорейської освітньої системи разом із фінансовою підтримкою США (до речі, лише у формі грантів) і трансфером американських технологій створили південнокорейське «економічне диво».

Отже, іноземний досвід післявоєнного відновлення країн різних культур свідчить, що немає нічого неможливого. Вирішальну роль у цих процесах відіграють професійне лідерство національної еліти та фінансова допомога союзників, насамперед грантова, їх всіляка підтримка і заступництво.

Пропозиції щодо можливостей адаптації європейського досвіду до умов сучасної України

Насамперед варто акцентувати увагу на подібності структурних проблем довоєнних України та Франції. Так, особливістю національної економіки до початку війни була її структурна розбалансованість і технологічна низькоукладність, сировинна експортоорієнтованість та низька конкурентоспроможність (Kindzerski, 2021; Pidorycheva & Antoniuk, 2022). Якщо ми поглянемо на цю модель економіки через призму Плану Моргентау, то її відтворення у довоєнному вигляді означатиме занепад країни. Така модель економіки безперспективна, єдиною її альтернативою є технологічно-цифрова реконструкція.

Україна після того, через що їй довелося пройти і що її народ переживає досі, просто не може собі дозволити обмежитися досягненням довоєнного, занадто скромного для її потенціалу, рівня соціально-економічного розвитку. Тому її післявоєнна відбудова має бути спрямована на кардинальну зміну структури економіки, перехід від аграрно-сировинного її типу до індустріально-інноваційного на основі створення сучасної високотехнологічної, цифровізованої промисловості у контексті розгортання у світі Індустрії 4.0. Причому Україна сама має бути ініціатором, якщо хоче уникнути долі посереднього, рутинного існування аграрної країни. Бо, можливо, її союзники запропонують саме сценарій інноваційного розвитку, а не щось на кшталт Плану Моргентау. Деякі країни цікавляться Україною як постачальником аграрної продукції та сировини без амбіцій на виробництво капітало- та наукомістких товарів. Також підштовхуватиме продовольча криза та багаторічна спеціалізація України на експорті продуктів низького ступеня переробки, закріплення за нею репутації «житниці Європи». Через війну експортні можливості України звужуються ще більше, а «аграризація» економіки лише посилюється. Так, за словами першого заступника Міністра аграрної політики та продовольства України Т. Висоцького (в інтерв'ю телеканалу «Київ») у 2022 р. частка аграрної продукції у структурі українського експорту може збільшитися з 40% до 70%. Тому ризики остаточно перетворитися на «аграрну наддержаву» все ще є. Щоб цього не допустити, потрібна сильна політична воля, чітка та незламна позиція національної еліти в обстоюванні національних інтересів України та її права на інноваційний розвиток.

Україна, як у випадку з Планом Маршалла, має запропонувати власну версію комплексного плану післявоєнної відбудови національної економіки на нових технологічних засадах – плану, який допоможе країні досягти процвітання у довгостроковій перспективі (далі за текстом – План). Розробкою концепції такого Плану, фундаментальних його основ, за прикладом післявоєнної Франції, мають займатися найкращі, найбільш кваліфіковані фахівці,

завзяті, активні та підприємливі, не байдужі до майбутнього України, – науковці, підприємці, промисловці, освітяни, представники інноваційних структур, громадських організацій, органів влади з чистою репутацією на засадах рівноправності та рівності сторін. Необхідно визначити лідера: хто буде готовий і професійно здатен очолити відповідальну місію кураторства над розробкою Плану? Хто в змозі згуртувати навколо себе фахівців, населення України заради спільної мети – ефективної відбудови країни, переведення національної економіки на вищий рівень науково-технологічного розвитку? Чи є в Україні свій Жан Монне?

У процесі розробки та узгодження основних позицій Плану необхідно максимально усунути всі бюрократичні перепони, прискорити всі координаційні та погоджувальні процедури та закріпити підзвітність куратора Плану прем'єр-міністру України. Розроблений План має стати національною політикою України, програмою її трансформації, усі інші стратегії і документи мають узгоджуватися з Планом і мати на меті його реалізацію. План має сформулювати цілісне уявлення післявоєнної ситуації в країні, чітко позначити першочергові завдання, визначити пріоритетні види діяльності або їх групи, здатні перезапустити економіку, надати імпульс стійкому економічному зростанню у довгостроковій перспективі. За досвідом Франції, для кожного з цих видів діяльності потрібно розробити програми модернізації з деталізацією робіт за конкретними проектами. Для фінансування робіт за програмами має бути створений національний Фонд відбудови, реконструкції та розвитку.

Першочерговими завданнями мають бути, по-перше, відбудова постраждалих і будівництво нових підприємств для забезпечення людей роботою, по-друге, вирішення житлового питання: спочатку це можуть бути модульні будинки (1-3 поверхові), що швидко (за 2-3 місяці) збираються і розбираються, їх можна розміщувати на вільних територіях західних областей, доки не буде побудоване нормальне постійне житло для українців. На цих територіях потрібно швидко монтувати такі самі модульні споруди під навчальні заклади, лікарні, магазини, аптеки тощо. Саме тут доцільно розміщувати релоковані підприємства, евакуйовані із зони бойових дій. Такі заходи потрібно впроваджувати терміново для підтримки внутрішньо переміщених осіб та спонукання до повернення українців, які виїхали за кордон, адже деякі з них наразі просто не мають куди повертатися.

Щодо позиції Європейського Союзу (ЄС) і США з приводу майбутнього України, то принаймні наразі є усі підстави вважати, що наші союзники підтримають прагнення України побудувати сильну, демократичну, індустріально-розвинену країну з диверсифікованою, конкурентоспроможною економікою, здатною генерувати потрібну ринку додану вартість продуктів і послуг, забезпечити високий рівень життя громадян та національну безпеку держави. Підстав для такого висновку декілька.

По-перше, Європа відчуває відповідальність і провину перед Україною за свою лояльність до режиму Путіна у довоєнний час і навіть після окупації РФ Криму і частини території Донбасу у 2014–2015 рр.

По-друге, українці наразі боронять не лише свою країну, обстоюють її незалежність і свободу, вони захищають всю Європу, право європейців на прогрес і процвітання, «потужно нагадуючи ЄС, – як влучно зазначає автор статті (Bregman, 2022), – навіщо він взагалі був заснований».

По-третє, подання Україною заявки на членство в ЄС та отримання позитивних сигналів щодо цієї ініціативи від керівництва Європейської комісії та окремих країн-членів ЄС, зокрема Польщі та країн Балтії. Очевидно, що Європейському Союзу потрібна успішна Україна, а не осередок нестабільності та занепаду в Європі.

Ефективна реконструкція та модернізація української промисловості, інфраструктури, об'єктів соціальної та комунальної сфери може бути забезпечена лише за умови значної політичної, фінансової, консультативної допомоги з боку ЄС та США, вправного використання Україною цієї допомоги. Європейський Союз та його країни-члени мають політичну волю допомагати нашій державі відновлюватися після війни, відданість цій справі. Так, ЄС планує створити трастовий фонд солідарності за зразком фонду відновлення країн-членів ЄС після Covid-19. Він фінансуватиме інвестиції у відбудову України та реформи за погодженням з українським урядом (Valero, 2022). Важливо зазначити, що безповоротна фінансова допомога іноземних держав має становити лівову частку (80–90%) міжнародної фінансової допомоги Україні. За її рахунок мають фінансуватися проекти з будівництва нових великих містоутворювальних промислових підприємств, реконструкції на нових технологічно-цифрових засадах постраждалих підприємств, відбудови інфраструктури та житлового фонду. Домовлятися про таку схему фінансування потрібно вже сьогодні, не нехтуючи цим питанням, успішне вирішення якого безпосередньо впливатиме на стійкість післявоєнного економічного зростання нашої держави. Поки що іноземні держави більш схильні до кредитування, на частку грантів, за словами міністра фінансів України С. Марченка (Obozrevatel, 2022), планується спрямувати лише 10% загального обсягу міжнародної фінансової допомоги. Це неприпустимо, адже Україна виборює сьогодні право на свободу та демократичні цінності не лише для себе, а й для усього цивілізованого світу.

Дуже важливо, щоб Україна забезпечила прозорість витрачання наданих іноземних коштів, підтримувала той високий рівень довіри, який встановився між владою України та керівництвом ЄС, не спаллювала її через корупцію та нецільове використання коштів. Бо від цього без перебільшення буде залежати доля Української держави – перспектива її вступу до ЄС, продовження діалогу з європейськими партнерами на рівних без комплексу меншовартості, широка підтримка та допомога у відновленні.

Висновки

Масштаби руйнувань після Другої світової війни відкрили нові можливості для Європи та її країн, які напередодні війни перебували в складному економічному становищі. Зокрема, Франція у міжвоєнний і післявоєнний час мала багато схожих із сьогодношньою Україною проблем. Консервація тенденції відставання Франції за багатьма соціально-економічними параметрами від інших країн після війни загрожувала остаточним занепадом французькій економіці. Ситуація, що склалася, вимагала швидкого реагування шляхом запровадження кардинальних структурних змін та одночасно із цим культурного та інтелектуального збагачення французької нації, згуртування її навколо спільної мети – ефективного відновлення країни. Тому було прийнято рішення зайнятися її модернізацією. Цю відповідальну місію виконав Жан Монне, коли пообіцяв Ш. де Голлю підготувати План модернізації та перенаснащення Франції. Перший варіант цього Плану, підготовлений під його керівництвом і затверджений французьким урядом у січні 1947 р., спрямовувався на вирішення післявоєнної кризи в країні. Його суть можна звести до таких цілей:

- заручитися підтримкою народу у справі модернізації країни, максимально залучити населення до виконання поставленого перед Францією складного завдання відбудови післявоєнної економіки;
- надолужувати науково-технічне відставання від інших країн, здійснити реконструкцію промисловості на нових технічних засадах і розпочати її проведення терміново;
- збільшити обсяги промислового виробництва та розвинути експортний потенціал у тих галузях, в яких країна має відносні переваги;
- підвищити продуктивність праці та повністю використовувати наявні людські ресурси.

Згідно з Планом було закріплено перелік пріоритетних галузей французької економіки, які мали отримувати пріоритетне фінансування, давши імпульс розвитку національному виробництву по всій країні. В ролі таких галузей було обрано: вугільну промисловість, чорну металургію, виробництво електроенергії, будівництво, транспорт і сільськогосподарське машинобудування. Для кожної з них розроблялися програми модернізації з деталізацією щодо конкретних проєктів. Фінансувалися роботи за Планом за рахунок іноземних кредитів, отриманих від США.

Другий варіант Плану Монне був розширений та адаптований до загального Плану реіндустріалізації післявоєнної Європи, який отримав назву

Плана Маршалла. Його вважають прогресивною програмою відбудови Європи післявоєнного часу через такі особливості:

- зобов'язання європейських урядів вести переговори між собою для швидшого переведення двосторонніх торговельно-економічних міждержавних відносин до взаємовигідних багатосторонніх;
- зобов'язання європейських урядів, підприємств і профспілок налагоджувати співпрацю для здійснення скоординованих дій щодо збільшення обсягів виробництва та умов, які можуть цьому сприяти;
- свобода вибору і дій, які він дав європейським країнам у справі визначення напрямів і пріоритетів відбудови Європи, планування майбутніх потреб в інвестиціях на реалізацію проєктів модернізації, переоснащення та будівництва підприємств, інфраструктури та житла;
- орієнтованість на стратегічне відновлення та забезпечення економічного зростання Європи у довгостроковій перспективі;
- потужна фінансова підтримка з боку США, переважно на безповоротній (грантовій) основі: на реалізацію Плану Маршалла було витрачено понад 13 млрд дол. США, з них на гранти припадало 90% усієї допомоги.

Які уроки з європейського досвіду післявоєнного відновлення та модернізації економіки важливі для України?

Насамперед неприпустиме відтворення аграрно-сировинної моделі економіки у її довоєнному вигляді, що призведе до остаточної «аграризації» та занепаду країни. Післявоєнна відбудова України має спрямовуватися на створення економіки індустріально-інноваційного типу шляхом технологічно-цифрової трансформації на засадах Індустрії 4.0. Україна має сама ініціювати такий сценарій післявоєнного розвитку, розробивши концепцію комплексного плану післявоєнної відбудови країни (далі – План) на нових технологічних засадах. Цей План необхідно надати нашим союзникам для подальшого спільного доопрацювання та погодження. Розробкою Плану мають займатися найкращі й найбільш кваліфіковані фахівці з чистою репутацією, завзяті та підприємливі, не байдужі до майбутнього України. У Плані має бути чітко визначено курс на європейську інтеграцію України. План має стати національною політикою України, програмою її структурної трансформації.

У процесі підготовки Плану та його схвалення різними міністерствами й відомствами як у середині країни, так і міжнародними партнерами потрібно усунути усі можливі бюрократичні перепони, аби максимально прискорити цей процес. Важливо визначити куратора Плану – людину, яка буде готова і професійно здатна очолити відповідальну місію керування розробкою Плану. Першочергові завдання Плану мають стосуватися питання відбудови житла

та реконструкції промисловості для підтримки внутрішньо переміщених осіб та спонукання українців, які виїхали за кордон, повертатися на Батьківщину.

Для того, щоби міжнародні партнери України схвалили обраний нею сценарій розвитку, важливе значення має сильна політична воля, чітка та незламна позиція національної еліти в обстоюванні національних інтересів та права Української держави на інноваційний розвиток і членство в ЄС. Необхідно вже сьогодні, посилаючись на План Маршалла і південнокорейський досвід, домовлятися про надання нашій державі фінансової допомоги переважно на безповоротній основі як умови забезпечення стійкості її післявоєнного економічного зростання. Надважливе завдання для України – забезпечити прозорість використання міжнародної допомоги, протидіяти виявам корупції та нецільовому витрачання іноземних коштів. Від успішного виконання цього завдання без перебільшення буде залежати майбутнє Української держави.

Перспективою подальших досліджень буде формування конкретних рекомендацій законодавчим і центральним виконавчим органам влади щодо післявоєнного відновлення України через індустріально-інноваційний розвиток.

Список використаної літератури

- Amosha, O., Pidorycheva, I., & Zemliankin, A. (2021). Key trends in the world economy development: new challenges and prospects. *Science and Innovation*, 17(1), 3–17. <https://doi.org/10.15407/scine17.01.003>
- Braun, S., & Kvasnicka, M. (2014). Immigration and structural change: Evidence from post-war Germany. *Journal of International Economics*, 93(2), 253–269. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2014.03.006>
- Bregman, R. (2022, Apr 8). Why Europe needs Ukraine. *The Atlantic*. <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2022/04/why-europe-needs-ukraine/629476/>
- Cassiers, I. (1994). Belgium's postwar growth and the catch-up hypothesis. *European Economic Review*, 38(3-4), 899–911. [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(94\)90126-0](https://doi.org/10.1016/0014-2921(94)90126-0)
- Eichengreen, B. (1994). Institutional prerequisites for economic growth: Europe after World War II. *European Economic Review*, 38(3-4), 883–890. [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(94\)90124-4](https://doi.org/10.1016/0014-2921(94)90124-4)
- Library of Congress. (n.d.). *For European recovery: The fiftieth anniversary of the Marshall Plan*. Retrieved on April 15, 2022 from <https://www.loc.gov/exhibits/marshall/marsh-overview.html>

- Judt, T. (2006). *Postwar: A history of Europe since 1945*. Penguin.
- Kelly, M. (2008). War and culture: The lessons of post-war France. *Synergies Royaume – Uni et Irlande*, 1, 91–100. <https://gerflint.fr/Base/RU-Irlande/kelly.pdf>
- Kindzerski, Yu. (2021). The peculiarities of formation of industrial competitiveness of Ukraine and the EU in the light of the pandemic challenges. *Actual issues of modern development of socio-economic systems in terms of the COVID-19 pandemic: Scientific monograph*. VUZF Publishing House «St. Grigorii Bogoslov».
- The Editors of Encyclopaedia Britannica. (2021, Nov 30). *Marshall Plan*. Britannica. <https://www.britannica.com/event/Marshall-Plan>
- History.com Editors. (2020, Jun 5). *Marshall Plan*. History. <https://www.history.com/topics/world-war-ii/marshall-plan-1>
- National Archives. (n.d.). Marshall Plan (1948). Retrieved on April 15, 2022 from <https://www.archives.gov/milestone-documents/marshall-plan>
- Pidorycheva, I. Yu., & Antoniuk, V. P. (2022). Modern development trends and prospects for innovation in the technology-intensive sectors of Ukraine's industry. *Science and Innovation*, 18(1), 3–19. <https://doi.org/10.15407/scine18.01.003>
- Raco, M. (2006). Moving workers with the work: State selection, key workers and spatial development policy in post-war Britain. *Geoforum*, 37(4), 581–595. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2005.09.006>
- Valero, J. (2022, Apr 19). Europe expects to pay bulk of Ukraine's reconstruction costs. *Bloomberg*. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-04-19/europe-expects-to-pay-bulk-of-ukraine-s-reconstruction-costs>
- Obozrevatel. (2022, Apr 19). Міністр фінансів Марченко: «Бізнес має розуміти, що він працює в країні, яка веде війну, і щоб країна її виграла, він повинен платити податки. <https://www.obozrevatel.com/ukr/finance/ministr-finansiv-marchenko-biznes-mae-rozumiti-scho-vin-pratsyue-v-kraini-yaka-vede-vijnu-i-schob-kraina-ii-vigrala-vin-povinen-platiti-podatki.htm>
- Монне, Ж. (2000). *Реальность и политика. Мемуары*. Московская школа политических исследований.
- Reinert, E. S. (2019). *How rich countries got rich... and why poor countries stay poor*. Hachette UK.

Стаття отримана: 23 квітня 2022.

Стаття рецензована: 4 травня 2022.

Стаття прийнята: 28 травня 2022.